

УДК 378 . 147 : 792 – 051

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-536-553](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-536-553)

Стихун Наталія Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри театральної режисури, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери, 12, м. Рівне, 33022, тел.: (096) 360-57-25, <https://orcid.org/0000-0003-0725-5586>

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА (20–80-ті рр. ХХ ст.).

Анотація. У статті джерельну базу даного періоду розподілено на п'ять основних груп: документи й матеріали нормативно-правового характеру; державні архівні джерела; педагогічна преса та періодичні видання; праці вітчизняних психологів і педагогів, у яких висвітлено сутність театрального мистецтва; довідкові видання (енциклопедії, словники), дисертаційні та монографічні праці, матеріали науково-практичних конференцій, присвячені специфіці театрального мистецтва у професійній майстерності вчителів досліджуваного періоду.

Історіографію проблеми проаналізовано в контексті системного підходу й обґрунтовано та схарактеризовано п'ять її етапів: етап експериментування й новаторства (1920–1933 рр.); українська педагогіка як складова «російсько-радянської» культури (1933–1958 рр.); українська педагогічна думка у змаганнях за демократичний розвиток (1958–1985 рр.); становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу (1985–1991 рр.); розвиток педагогіки і школи в Українській державі (1991 р. – до сьогодні).

На основі аналізу теорії і практики використання засобів театрального мистецтва у розвитку професійної майстерності вчителів у різних загальноосвітніх навчальних закладах в обраних хронологічних межах визначено, що вчителі здійснювали навчально-виховну діяльність, використовуючи засоби театрального мистецтва (театральна гра, імпровізація, інсценізація, мізансцена, живе слово, культура й техніка мови, сценічне мовлення, жести, міміка й пантоміміка, акторська техніка, артистизм), що сприяло ефективній організації не лише навчального та виховного процесу, а й засобом адаптації учнів до умов співіснування з оточуючими, засобом трансформації соціального досвіду пізнання однолітків та дорослих, розвитку та презентації власних творчих можливостей тощо.

Ключові слова: джерельна база, історіографія, професійна майстерність учителів, засоби театрального мистецтва, педагогічна преса.

Stykhun Nataliia Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Theater Directing, Rivne State University of the Humanities, Stepana Bandera St., 12, Rivne, 33022, tel.: (096) 360-57-25, <https://orcid.org/0000-0003-0725-5586>

SOURCE BASE AND HISTORIOGRAPHY OF DEVELOPMENT PROBLEMS PROFESSIONAL SKILLS OF TEACHERS BY MEANS OF THEATER ARTS (20s - 80s of the 20th century)

Abstract. Resource basis of this study is divided into five primary groups. There are documents and materials of regulatory nature; state archival resources; pedagogical news media and periodical publications; domestic psychologists' and pedagogues' research that reveal the core of performance arts; reference works (encyclopedia, dictionaries), thesis and monographs, materials of research and practical conferences concerned with the specific features of performing arts in teacher professional skills of researched period.

The issue historiography was analyzed in the context of system approach and its five stages were characterized and justified: stage of experiment and innovation (1920-1933); Ukrainian pedagogy as a constituent of Russian and Soviet culture (1933-1958); Ukrainian pedagogy in the development of democracy (1958-1985); the evolution of modern stage of Ukrainian pedagogical development in the aspect of the Soviet discourse (1985-1991); development of pedagogy and school in Ukraine (1991-up to date).

Basing on analysis of theory and practical using of means of performing arts in teacher professional skills development in different general educational institutions during the researched time frames it was identified that teachers carried out the educational activity using means of performing arts (theatre play, improvisation, staging, mise en scene, word, language culture and technique, stage speech, gestures, facial expressions and pantomime, actor technique, artistry). It promoted the effective organization of educational process and was a mean for students' adoption to conditions of coexisting with others, transformation of social experience of peers and adults cognition, development and representation of the own creative possibilities etc.

Keywords: source base, historiography, professional skills of teachers, means of theatrical art, pedagogical press.

Постановка проблеми. Процес європейської інтеграції у XXI столітті впливає на усю сферу освіти, зокрема, на професійну майстерність учителя. Цей процес ознаменований стрімким економічним та інформаційно-технологічним розвитком, зростанням соціального попиту щодо фахівців із високою кваліфікаційною компетентністю. Сучасне суспільство ставить якісно нові вимоги до професійної майстерності вчителя, а саме його

спрямування до активних пошуків новітніх методів, засобів, прийомів, технологій, зокрема театрального мистецтва.

Сьогодні стає очевидною суперечність між соціальним попитом на фахівців-педагогів, ознайомих із театральним мистецтвом, і їхньою кваліфікаційною некомпетентністю в такій царині; вимогами модернізації художньо-естетичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах, удосконалення культурно-мистецької, театральної діяльності в них і скороченням годин на фахову підготовку вчителів, пов'язаних із театральним мистецтвом, а також безініціативністю педагога та його небажанням займатися художньо-творчою діяльністю; необхідністю підвищення професійної майстерності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів, тобто ґрунтового ознайомлення з теоретико-методичними засадами театральної педагогіки, та їхньою професійною неготовністю до застосування засобів театрального мистецтва у педагогічній практиці.

Для вирішення означеної проблеми видається доцільним повернення до історичного минулого, а саме – ґрунтовне вивчення джерельної бази та історіографії проблеми розвитку професійної майстерності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів засобами театрального мистецтва (20–80-х рр. ХХ ст.), що уможливить його екстраполювання в сучасну освітню систему.

Актуальність проблеми розвитку професійної майстерності вчителя засобами театрального мистецтва – особливо у ХХ ст. – увиразнює значний масив напрацювань, авторами яких є А. Буткевич, А. Пінкевич, А. Миртов, М. Розенштейн, В. Калинович, І. Ющишин, Ф. Кумко, В. Жуковецька, К. Стеценка, Я. Мамонтова, П. Блонського, М. Фальківського, П. Роллана та ін.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Актуальним джерелом пізнання тенденцій у шкільній освіті, зокрема в контексті теми дослідження, є наукові розвідки істориків педагогіки Л. Березівської [1; 2; 3], Н. Гупана [4; 5], О. Петренко [6], О. Сухомлинської, В. Федяєвої [7; 8; 9] та ін.

Питання розвитку професійної майстерності вчителів загальноосвітніх закладів засобами театрального мистецтва радянського періоду частково розкрито в дослідженнях сучасних науковців І. Беґа [10], А. Єршової [11] І. Зязюна, Л. Масол, І. Наливайка [12; 13; 14] й ін. Аналізу використання театрального мистецтва у педагогічній теорії і практиці вчителя як історико-педагогічній проблемі присвячено дисертації М. Дерґач, Л. Ільїної, О. Лавріненка [15; 16] й ін. Отож, ми розуміємо, що «практика без теорії, як і теорія без практики мертва» [17].

Мета статті – проаналізувати джерельну базу та історіографію проблеми розвитку професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва (20–80-ті рр. ХХ ст.).

Виклад основного матеріалу. Вивчення проблеми розвитку професійної майстерності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів

засобами театрального мистецтва (20–80-х рр. ХХ ст.) потребує ґрунтовного аналізу джерельної бази.

Для ґрунтовнішого аналізу різних джерел щодо нашого дослідження варто взяти до уваги запропонований ученим Н. Гупаном (2002) проблемно-тематичний підхід до класифікації джерельної бази [5].

На основі його проблемно-тематичного підходу ми поділяємо джерельну базу на п'ять груп:

1. До першої групи входять документи нормативно-правового поля (постанови ЦК ВКП(б)У, Совнаркома РСФСР, Наркомпроса РСФСР, Ради Народних Комісарів УРСР, Декрети ВУЦВК і РНК УРСР, рішення партійних з'їздів, конференцій, резолюцій пленумів ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР, накази, інформаційні повідомлення, закони державних структур Народного комісаріату освіти УРСР та Головполітосвіти УСРР. За цими документами можна прослідкувати динаміку розвитку професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва 1920–1980 рр., яка звісно залежала від економічних і політичних подій у суспільстві та реформ влади.

2. Друга група – це документи і матеріали, які зберігаються в державних архівах України: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) (фонд №166 – Народний комісаріат освіти УСРР (Міністерство народної освіти УРСР). Ця група включає в себе архівні матеріали (положення про дитячі заклади соціального виховання в Українській соціалістичній радянській республіці, агітлектпункти відділів народної освіти, статuti, стенограми та рішення засідань колегій Міністерства освіти УРСР, навчальний план педагогічних кадрів, матеріали про діяльність театального відділу при Наркомосі УСРР, протоколи засідань колегії Наркомосу УСРР, Наукпедкому НКО, Всеросійських з'їздів учителів, плани Українського головного комітету соціального виховання дітей, навчання семилітньої Єдиної Трудової Школи, роботи II Всеукраїнської сесії науково-педагогічного комітету Головоцвуху УРСР, доповідні записки про стан художнього виховання дітей в Українській РСР, документи про стан виховної роботи серед шкільної молоді УРСР), які дають можливість об'єктивно оцінити особливості класної, позакласної та позашкільної роботи щодо використання вчителем форм, методів, засобів театального мистецтва у навчально-виховному процесі досліджуваного періоду.

3. Третя група складається з педагогічної преси та періодичних видань, на шпальтах яких обумовлювалася проблема розвитку професійної майстерності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів засобами театального мистецтва досліджуваного періоду, зокрема журналів «Шлях освіти (Путь просвещения)» (1922–1930), «Комуністична освіта» (1931–1941), «Советская педагогика» (1937–1980), «Радянська школа» (1945–1980), газет «Народний учитель» (1925–1930), «За Коммунистическое Просвещение» (1931–1937), «Учительская газета» (1938–1954), «Литературная газета»

(1950–1960), «Радянська освіта» (1960–1980) та ін. Аналіз цих видань допомагає нам зрозуміти, хід розвитку педагогічної думки стосовно теорії і практики застосування театрального мистецтва у педагогічній діяльності вчителя радянського періоду.

4. Четверту групу становлять праці вітчизняних психологів та педагогів (Л. Виготського, С. Рубінштейна, А. Адлера, Я. Мамонтова, М. Розенштейн, Г. Шаррельмана, А. Макаренка, В. Сухомлинського та інших), у яких розкривається сутність театрального мистецтва, його велике значення у формуванні творчих, комунікативних, мовленнєвих, когнітивних, артистичних, організаційних здібностей особистості педагога.

5. До п'ятої групи належать довідкові видання (енциклопедії, словники), дисертаційні та монографічні дослідження, матеріали науково-практичних конференцій різного плану, що розглядають специфіку театрального мистецтва в професійній майстерності вчителів та їх фахову і психологічну готовність до інноваційних підходів у сфері соціокультурної, культуротворчої та мистецько-культурної діяльності.

Аналіз джерельної бази дослідження проблеми розвитку професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва спрямовує нашу увагу до історіографії.

Зокрема, у сучасній науці розглядають термін «історіографія», саме історик педагогіки Н. Гупан (2000), як: «системний аналіз та узагальнення великого масиву літератури, що видавалася з певної галузі наукового знання, з метою висвітлення процесу розвитку науки та відповідних методів дослідження певного, досить великого за часом, історичного періоду» [5, с. 36]. У контексті нашого дослідження – це аналіз та вивчення педагогічних праць, присвячених розвитку професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва (20–80-х рр. ХХ ст.).

Вивчення педагогічних джерел із проблеми, що досліджується, свідчить про наявність наукових праць, в яких частково схарактеризовані аспекти професійної майстерності засобами театрального мистецтва. На жаль, нині також відсутні науково-педагогічні джерела, у яких би в повному обсязі була б розкрита проблема розвитку професійної майстерності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів засобами театрального мистецтва в досліджуваний період.

З ціллю забезпечення найкращого висвітлення зазначеної проблеми історіографію досліджуваного періоду ми розглядаємо за системним підходом відповідно до періодизації розвитку педагогічної думки, запропонованої вченою О. Сухомлинською (2003):

- 1920–1933 рр. – етап експериментування й новаторства;
- 1933–1958 рр. – українська педагогіка як складова «російсько-радянської» культури;

- 1958–1985 рр. – українська педагогічна думка у змаганнях за демократичний розвиток;
- 1985–1991 рр. – становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу;
- 1991р. – до сьогодні – розвиток педагогіки і школи в Українській державі [7, с. 65–66].

У контексті нашого дослідження хронологічні межі 1920–1980 рр. і є частиною етапу «панування формаційно-партійного дискурсу та радянської ідеологеми» [6, с. 18].

Зазначимо, що початкові намагання осмислити проблему професійної майстерності засобами театрального мистецтва в зазначених хронологічних межах робили сучасні науковці І. Зязюн [12], О. Лавріненко [16], М. Дергач [15]. Ученими було частково розкрито деякі аспекти цієї проблеми.

Варто також зауважити, що використання театрального мистецтва в педагогічній майстерності цього періоду відбувалося в умовах соціально-політичних змін у суспільстві. Відповідно до цих змін, усі наукові праці вчених досліджуваного періоду були заідеологізованими та притримувалися комуністичної моралі, тому об'єктивного розкриття цієї проблеми не було. Цю думку підкреслює і сучасний історик педагогіки Л. Березівська: «...формується радянська офіційна історико-педагогічна історіографія, зокрема стосовно шкільної політики, що не передбачала її об'єктивного висвітлення» [1, с. 45].

У наукових працях першого періоду – 1920–1933 рр. – обумовлюється проблема професійної майстерності вчителя в доповідях учених, педагогів та державних діячів, пояснювальних записках до інструкцій про нормальний тип дитячого будинку, звітах, Статутах Товариств Сприяння Народній Освіті, Пораднику щодо соціального виховання, положеннях про агітлектпункти відділів народної освіти щодо використання засобів театрального мистецтва у навчально-виховному процесі школи задля національного, культурно-ідеологічного росту і подолання неграмотності як учнів, так і усіх верств населення країни.

Ця проблема водночас знайшла своє висвітлення в педагогічній пресі, зокрема журналах (А. Буткевич (1909) [18]; А. Пінкевич (1920) [19], А. Миртов (1922) [20]; М. Розенштейн (1924) [21], В. Калинович (1925) [22]; І. Ющишин (1927) [23]; Ф. Кумко (1932) [24]; В. Жуковецька (1932) [25] та ін.).

У статтях авторів А. Пінкевича «Педагогіка и наука» (1920) [19], А. Миртова «Умение говорить публично» (1922) [20], М. Розенштейн «Театральне мистецтво в педагогічній практиці» (1924) [21] розкривалися питання актуальності застосування форм, методів, засобів театрального мистецтва в педагогічній практиці вчителя з метою підвищення його фахового рівня, а також удосконалення мовленнєвих навичок та умінь.

В інших науковців, зокрема в Я. Чепіги «Народний учитель і національні питання» (1912) [26], «Уява і мислення та творча діяльність дитини» (1914) [27], В. Калиновича «Голос української дитини» (1925) [22], І. Ющишина «Про шкільні самоврядування» (1927) [27], Ф. Кумка «Справа українських шкіл у Румунії» (1932) [24], В. Жуковецької «Дитяче мистецтво» (1932) [25] статті були присвячені національному, естетичному вихованню засобами театрального мистецтва, новаторству та експериментуванню в художній творчості як учнів, так і вчителів.

У 1920–1933 рр. у праці представника течії «вільного виховання» в Німеччині Г. Шарельмана «Возбудительно обучение» (1909) [28], а також у вітчизняних учених К. Стеценка «Українська пісня в народній школі» (1917) [29], Я. Мамонтова «Проблема эстетического воспитания» (1914) [30], П. Блонського «Новые программы ГУСа и учитель» (1925) [31], М. Фальківського «Атлас початкового шкільництва Речі Посполитої Польської» (1929) [32], М. Розенштейн «Театральна робота в школі» (1930) [33], П. Роллана «Народний театр» (1932) [34] достатнього значення надавалося використанню дидактичного принципу художності, емоційності у навчально-виховному процесі, висвітленню проблеми соціального, естетичного, музичного виховання за допомоги мистецтв, розвитку творчої особистості вчителя засобами театрального мистецтва.

Варто виокремити праці означеного періоду, саме видатного педагога-новатора Я. Мамонтова «Естетизація людини» (1922) [35], «Сучасні проблеми педагогічної творчості» (1922) [36]. У цих працях учений висвітлює велике значення використання художньо-дидактичного методу, який складався з художнього, музичного та театрального видів мистецтва, у навчальному процесі, а також обґрунтовував важливість методу естетизації виховання в розвитку творчої особистості учня.

Аналіз праць, які були зазначені вище свідчить, що вчені та педагоги не тільки обумовлювали проблему професійної майстерності вчителя засобами театрального мистецтва на сторінках педагогічної преси, а й активно використовували театральне мистецтво у своїй педагогічній практиці.

Період 1933–1958 рр. – характеризується уніфікацією української системи освіти в загальнодержавську, припиненням експериментування та новаторства у школі, послабленням естетично-художнього виховання учнів, посиленням русифікації, цензури, ідеологізації та політизації у навчально-виховному процесі школи; післявоєнною відбудовою і розвитком усіх загальноосвітніх навчальних закладів, підвищенням кваліфікації вчителів і творчого потенціалу вчителя засобами художньої (театральної) самодіяльності в контексті комуністичної моралі. Незважаючи на негативні зміни у шкільництві, учені, педагоги, мистецтвознавці розглядали проблему в педагогічній пресі щодо використання засобів театрального мистецтва у навчально-виховному процесі школи. Так, у праці Ф. Шиллера (1935) [37]

розкрито вагоме значення гри, як однієї із засобів театрального мистецтва, в естетичному вихованні особистості учня.

Не звертаючи увагу на те, що школа Західної України була під гнітом польської шляхти, педагоги розвивали творчі здібності учнів. У статті С. Чавдарова (1936) висвітлювалася проблема розвитку «дитячого мистецтва» саме театральною творчістю [38].

Як уже зазначалося, уся педагогічна преса цього періоду була заідеологізованою. На шпальтах журналу «Советская педагогика» у статті Н. Севастьянова (1938) зауважувалося, що професійна майстерність учителя повинна розвиватися на ідеологічній витримці, а виклад навчального матеріалу в політичній спрямованості [39].

Однак були публікації і художньо-естетичного характеру. У статті Ф. Бугайко (1939) розкрито особливості техніки уроку, а саме, як за допомогою техніки читання, заучування напам'ять уривків з описової прози та віршів набути міцних знань з орфоєпії української мови [40]. Проаналізовано діяльність дитячих театрів, драматичних гуртків у загальноосвітніх навчальних закладах м. Ужгорода у праці Е. Недзельського (1941) [41].

Із посиленням комуністичної ідеології, особливо після Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., у педагогічній пресі достатньо мало висвітлювалася проблема професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва. Велика увага була приділена підвищенню ідейного і теоретичного рівнів та ділової кваліфікації вчителів, оскільки саме від цього значною мірою залежав успіх усієї навчальної і виховної роботи, зазначалось у статті заступника міністра освіти УРСР П. Дудника (1947) [42, с. 3]. Але, згодом, після смерті Й. Сталіна (1953), цензурний тиск на педагогічну пресу послабився.

Слід наголосити, що проблема професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва знайшла свій розвиток у працях педагога-новатора ХХ ст. А. Макаренка «Методика організації виховного процесу» (1954) [43], «Некоторые выводы из моего педагогического опыта» (1958) [44], «Педагогическая поэма» [45], в яких педагог зосереджував увагу на необхідності вдосконалення акторських і педагогічних здібностей педагога, проведенні у педагогічному колективі етюдної роботи, зокрема комплексу вправ на уяву.

У праці О. Апраксіної «Очерки по истории художественного воспитания в советских школах» (1956) на основі педагогічного досвіду А. Луначарського висвітлювалася думка щодо необхідності введення в педагогічну практику вчителя використання сценічних методів та організації творчої роботи з професійними акторами [46].

Отже, аналіз засвідчує, що попри цензуру, заідеологізованість та заполітизованість у суспільстві, педагоги невпинно вивчали проблему професійної майстерності вчителів, зокрема засобами театрального мистецтва,

та працювали над її розв'язанням для того, щоб учні не втратили творчого натхнення й бажання вчитися.

Третій період історіографії (1958–1985 рр.) обумовлюється «хрущовською відлигою», посиленням тоталітаризму, командно-адміністративної педагогіки, активізацією творчої роботи педагогів-новаторів (В. Шаталова, Ш. Амонашвілі та ін.), зародженням «педагогіки співробітництва» (з 1985 р.).

Серед публікацій цього періоду виділяються праці А. Луначарського «О народном образовании» (1958) [47], «Литературоведение. Критика. Эстетика» (1963) [48], «Основные принципы единой трудовой школы» (1966) [49], «О воспитании и образовании» (1976) [50], у яких обґрунтовувалися соціально-психологічні основи театрального мистецтва в художньо-естетичному вихованні учнів. Подібні педагогічні думки ми зустрічаємо у праці П. Блонського (1961) [51], у неопублікованих роботах С. Шацького (1968) [52], у статті Т. Колесниченко «Эстетическое воспитание в педагогической системе С. Т. Шацкого» (1968) [53].

У працях вітчизняних психологів Л. Виготського «Воображение и творчество в детском возрасте» (1967) [54], В. Роменця «Фантазія, пізнання, творчість» (1965) [55], Б. Ананьева «Человек как предмет познания» (1968) [56], А. Ковальова «Психология личности» (1970) [57] розкривалася сутність психологічного процесу формування творчої особистості вчителя і його культурного розвитку засобами театрального мистецтва.

У зазначений період увага науковців, зокрема видатного педагога В. Сухомлинського була сконцентрована на пошуку нових підходів до творчої діяльності, саме використання форм, методів і засобів театрального мистецтва у професійній майстерності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів у праці «Сто порад учителям» (1976) [58].

Послідовниками ідей В. Сухомлинського були педагоги-новатори Ш. Амонашвілі, В. Шаталов та ін. Педагог Ш. Амонашвілі висвітлював думку щодо артистичних умінь та інтонаційного малюнку мовленнєвих висловлювань у педагогічній діяльності вчителя у посібнику для вчителя «Здравствуйте, дети!» (1983) [59]. В. Шаталов у праці «Навчати всіх, навчати кожного» (1988) [60] зауважував, що вчитель повинен у своїй професійній майстерності поєднувати педагогічну дію з акторською, удосконалювати мовленнєві навички.

Зокрема, російська вчена З. Савкова у праці «Как сделать голос сценическим» (1975) [61] надала цінні методичні рекомендації щодо використання голосомовного тренінгу зі сценічної мови у практичній діяльності вчителя задля вдосконалення його мовного голосу та артикуляційного апарату.

Удосконалення мовленнєвих навиків, а саме педагогічного спілкування обумовлювалось у публікації науковця В. Кан-Калика «Учителю о педагогическом общении» (1987) [62]. У цій праці автор також надав цінні

поради щодо покращення професійної майстерності вчителя, тобто його спілкування з учнями.

Принагідно зазначимо, що в педагогічній практиці вчителя даного періоду впроваджувалася така форма навчання, як комплексний вплив мистецтв. У праці дослідниці Г. Шевченко «Взаимодействие искусств в эстетическом воспитании подростков» (1981) [63] указувалося на те, що комплексний вплив мистецтв, а саме літературний, музичний, образотворчий, підвищує рівень навчального процесу, розвиває асоціативне та образне мислення учнів, підсилює його чуттєво-емоційну сферу.

Подібну думку ми зустрічаємо в методичних рекомендаціях російського педагога А. Єршової «Театрально-творческие методы работы на уроке литературы как средство развития зрительской и читательской культуры школьников» (1982) [11], де висвітлювалося значення поєднання різних видів мистецтв, зокрема музики, танцю, художнього слова, невербальних засобів виразності, які позитивно впливають на емоційний стан школярів.

У досліджуваному періоді з означеної теми була захищена лише одна робота – кандидатська дисертація В. Василенка «Проблема совершенствования урока в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского» (1982) [64], у якій висвітлено окремі аспекти педагогічної майстерності вчителя радянської школи, уточнено зміцнення і розвиток взаємозв'язку уроку з різноманітними видами позакласної роботи, зокрема мистецтвом.

У навчальному посібнику «Основы педагогического мастерства учителя» (1985) В. Максимова [65] розглядалися питання педагогічної майстерності як досконале володіння вчителем теоретичним та практичним уміннями, і як за допомоги природних задатків педагога, саме його таланту, можна педагогічний процес підвищити до рівня професіоналізму.

Отож, аналіз історіографії проблеми третього періоду свідчить, що учені, психологи, педагоги розкривали різні аспекти професійної майстерності вчителя. Із зародженням педагогіки співробітництва з 1985 р. посилюється інтерес до театрального мистецтва.

Четвертий період (1985–1991 рр.) – становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу – характерний працями педагогів-новаторів (О. Бондар, В. Струбицький (1987), Л. Рувинський (1987), Л. Кондратенко (1988), Л. Кондрашова (1987, 1988), Л. Белецька (1988), Н. Чепелева (1989) та ін.), які не лише надавали досить великого значення засобам театрального мистецтва, а й включали їх у свою діяльність.

П'ятий період – 1991 – до сьогодні – розвиток педагогіки і школи в Українській державі – вирізняється появою праць, у яких здійснено об'єктивне висвітлення окремих аспектів окресленої проблеми (Ю. Львова (1992) [66], М. Лазарев (1993) [67], Л. Дубова (1994) [68], О. Лавріненко (2009) [16], Т. Мочан (2011) [69], М. Дергач (2012) [15], А. Загородня (2012) [70], Т. Булгакова (2016) [71] та ін.).

У педагогічній пресі з'являються наукові праці вітчизняних педагогів-практиків Ю. Львової «Творческая лаборатория учителя» (1992) [66], М. Лазарева «Основи педагогічної творчості» (1993) [67], Л. Дубової «Режисура шкільного уроку» (1994) [68], у яких проаналізовані аспекти акторської майстерності вчителя, зокрема взаємозв'язок між творчою діяльністю вчителя і артиста та використання театралізації у навчально-виховному процесі школи.

Достатньо важливі для нашого дослідження є дисертаційні роботи сучасних науковців О. Лавріненка (2009) [16], Т. Мочан (2011) [69], М. Дергач (2012) [15], Л. Рубан (2012) [72], А. Загородньої (2012) [70], Т. Булгакової (2016) [71]. У цих наукових працях учені дають загальну характеристику професійної майстерності вчителя засобами театрального мистецтва, зокрема щодо його професіоналізму, який «вимірюється рівнем педагогічної етики, педагогічного такту, артистизму, педагогічної майстерності, педагогічною технікою, високою мовною культурою» [70], а також художньо-естетичного та творчого розвитку особистості вчителя досліджуваного періоду.

У монографіях Н. Гупана (2000) [4], О. Сухомлинської (2002) [8], В. Курила (2006) [73], Л. Березівської (2009) [1], С. Лободи (2010) [74], М. Антонця (2012) [75] висвітлюється не тільки проблема педагогічної творчості і майстерності вчителя, а й розвиток вітчизняної освіти радянського періоду, зокрема української школи.

Аналіз педагогічної преси дає нам можливість зрозуміти динаміку розвитку професійної майстерності вчителя, а саме мати загальне уявлення про періодизацію вітчизняного історико-педагогічного процесу і використання в ньому засобів театрального мистецтва.

Висновки. У процесі історіографічного пошуку з'ясовано, що порушена тема не була комплексно вивчена як окрема історико-педагогічна проблема в обраних хронологічних межах. Утім, достатній фактологічний матеріал із проблеми професійної майстерності вчителів загальноосвітніх закладів засобами театрального мистецтва уможливив простеження динаміки її розвитку впродовж досліджуваного періоду.

Узагальнюючи проведений огляд джерельної бази та історіографії проблеми, можна стверджувати, що розвиток професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва (20 – 80-ті рр. ХХ ст.) знайшов своє висвітлення в історико-педагогічній думці. Але дана проблема не завжди була відображена у повному обсязі на сторінках існуючих джерел досліджуваного періоду, так як уся педагогічна діяльність учителя залежала від соціально-політичних подій у суспільстві, а також від реформ та постанов радянського уряду.

Література:

1. Березівська Л. Д. Державна політика стосовно диференціації організації та змісту шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (кінець 30-х – 80-ті роки ХХ ст.): історіографія та джерела дослідження. Педагогічний дискурс. Зб. Наукових праць. Хмельницький : ХГПА, 2013. Вип. 15. С. 45–50.

2. Березівська Л. Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01; Ін-т. педагогіки АПН України. Київ, 2009. 506 с.
3. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія. Київ : Богданова А. М., 2008. 406 с.
4. Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні. Київ: Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2000. 222 с.
5. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ : «А. П. Н.», 2002. 224с.
6. Петренко О. Б. Проблема періодизації розвитку гендерних підходів до вітчизняної освіти й виховання у радянський період. Історико-педагогічний альманах. К. : Міленіум, 2001. № 1. С. 16–20.
7. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. К.: А. П. Н., 2003. 68 с.
8. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002: зб. наук. праць. Ч. 1. Харків : ОВС, 2002. С. 37–54.
9. Сухомлинська О. В. Рефлексії про генезу духовності в контексті виховання: на шляху до синтезу парадигм. Історико-педагогічний альманах. 2005. № 1. С. 5–29.
10. Бех І. Д. Виховання особистості / Навч.-метод. посіб. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 278 с.
11. Ершова А. П., Леваньшєна Т. В., Николь Б. Г. Театральнo-творческe мeтoдoдe работы на уроке литературы как средство развития зрительской и читательской культуры школьников: (метод. рекомендації в поміць лекторам и методистам ин-тов усовершенствования учителей). М-во просвещения СССР. М. : МП СССР. 1982. Ч. 2. 35 с.
12. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії : навч. посіб. Київ : Укр.-фін. ін-т менедж. і бізнесу, 1997. 302 с.
13. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; під ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища шк., 1997. 349 с.
14. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. 3-тє вид., допов. і переробл. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
15. Дергач М. А. Театральне мистецтво як засіб формування особистості в історії педагогічної думки та школи України в ХХ столітті : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01; Держ. закл. «Луганський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка» . Луганськ, 2012. 492 с.
16. Лаврінєнко О. А. Тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя: теорія і практика (середина ХVІ – кінець ХХ ст.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. Київ, 2009. 534 с.
17. Станіславський К. С. Театр и жизнь. Собрание сочинений в 8 т. М.: Искусство, 1961. Т. 4. 388 с.
18. Буткевич А. Виховне значення дитячого театру. Виховання і навчання. 1909. № 5. С. 146–158.
19. Пинкевич А. П. Педагогика и наука. Педагогическая мысль. 1920. № 1-3. С. 9–11.
20. Миртов А. Умение говорить публично : очерк І. Просвещение Донбасса. 1922. № 6-7. С. 41–55.
21. Розенштейн М. Театральне мистецтво в педагогічній практиці. Шлях освіти. 1924. № 1. – 12. С. 103–125.
22. Калинович В. Голос української дитини. Українська школа. Львів. 1925. № 709. С. 24–30.

23. Ющишин І. Про шкільні самоврядування. Шлях виховання і навчання. 1927. № 2. С. 1–8.
24. Кумко Ф. Справа українських шкіл у Румунії. Державно-творча трибуна Буковини (дод. до «Самостійної думки»). 1932. Ч. 7–8. С. 1–2.
25. Жуковецька В. Дитяче мистецтво. Товариство «Рідна школа». Львів. 1932. С. 301–306.
26. Чепіга Я. Народний учитель і національні питання. Світло. Львів, 1912. Кн. 1. С. 21–25.
27. Чепіга Я. Уява і мислення та творча діяльність дитини. Світло. Львів, 1914. Кн. 9. С. 15–21.
28. Шарелман Х. Возбудительно обучение / Х. Шарелман ; прев. от немски. София : Книж. Лесичнов, Шумен, 1909. 55 с.
29. Стеценко К. Українська пісня в народній школі : доповідь на з'їзді вчителів народних шкіл. Вінниця : Нова друк., 1917. 8 с.
30. Мамонтов Я. А. Проблема эстетического воспитания. М.: тип. Г. Лиснера и Д. Собко, 1914. 20 с.
31. Блонский П. П. Новые программы ГУСа и учитель. 2-е изд. М.: 1925. 65 с.
32. Формування естетичних смаків. Радянська освіта. 1972. № 31 (2173). С. 4.
33. Розенштейн М. Театральна робота в школі. Художнє виховання в школі : зб. метод. матеріалів. Харків : ДВУ, 1930. С. 83–108.
34. Роллан Р. Народный театр. Собрание сочинений / под. ред. А. А. Франковского. Ленинград: Кооперат. изд-во «Время», 1932. Т. 12. 376 с.
35. Мамонтов Я. Естетизація людини. Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч. 1. Педагог як митець. Харків : Держ. вид-во України, 1922. С. 25–53.
36. Мамонтов Я. А. Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч. 1. Педагог як митець. Харків : Держ. вид. Укр. 1922. 80 с.
37. Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании человека. Статьи по эстетике. Москва-Ленинград: Академия, 1935. 674 с.
38. Чавдаров С. Х. Школа Західної України під гнітом польської шляхти. Радянська педагогіка. 1936. № 11-12. С. 31–34.
39. Севастьянов Н. В. Ошибки молодого учителя при ведении урока. Советская педагогика. 1938. № 8. С. 74–78.
40. Бугайко Ф. Ф., Бугайко Т. Ф. З досвіду вивчення ранніх творів Т. Г. Шевченка в 9 класі. Комуністична освіта. 1939. № 2. С. 44–58.
41. Недзельський Е. Угро-руській театр. Ужгород : Унію, 1941. 71 с.
42. Дудник П. До підсумків навчального року. Радянська Україна. 1947. № 145. С. 3.
43. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу. Твори в 7 т. Київ: Рад. шк., 1954. Т. 5. 366 с.
44. Макаренко А. С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта. Сочинения в 7 т. Москва: АПН РСФСР, 1958. Т. 5: Общие вопросы теории педагогики. 1958. 397 с.
45. Макаренко А. С. Педагогическая поэма. М.: Педагогика, 1981. 624 с.
46. Апраксина О. А. Очерки по истории художественного воспитания в советских школах. Москва : АПН РСФСР, 1956. 224 с.
47. Луначарский А. В. О народном образовании. Статьи и речи за период 1917–1929 гг. Вступит. статья И. Каирова. М.: АПН РСФСР, 1958. 559 с.
48. Луначарский А. В. Собрание сочинений. В 8 т. Литературоведение. Критика. Эстетика / редкол. : И. И. Анисимов (глав. ред.) и др. М.: Худож. лит., 1963. Т. 1: Русская литература : статьи, доклады, речи. (1903–1933). 615 с.

49. Луначарский А. В. Основные принципы единой трудовой школы : ст. от 16 окт. 1918 г. Революция – искусство – дети : сб. материалов. М.: Педагогика, 1966. С. 25–27.
50. Луначарский А. О воспитании и образовании. М.: Педагогика, 1976. 636 с.
51. Блонский П. Избранные педагогические произведения. М.: АПН РСФСР, 1961. 695с.
52. Из неопубликованных работ С. Т. Шацкого. Советская педагогика. 1968. № 7. С. 110–113.
53. Колесниченко Т. С. Эстетическое воспитание в педагогической системе С. Т. Шацкого. Советская педагогика. 1968. № 7. С. 100–109.
54. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. М.: Просвещение, 1967. 93 с.
55. Роменець В. А. Фантазія, пізнання, творчість. Київ : Наук. думка, 1965. С. 41–43.
56. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Л.: Ленингр. ун-т, 1968. 340 с.
57. Ковальов А. Г. Психология личности. М. : Просвещение, 1970. 390 с.
58. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. / редкол. : О. Г. Дзевєрін (гол.), М. В. Черпинський та ін. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 2. 670 с.
59. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте дети! : пособие для учителя. М.: Просвещение, 1983. 208 с.
60. Шаталов В. Ф. Навчати всіх, навчати кожного. Педагогічний пошук : кн. для вчителя / упоряд. І. М. Баженова. Київ : Рад. шк., 1988. С. 127–188.
61. Савкова З. В. Как сделать голос сценическим. М.: Искусство, 1975. 172 с.
62. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. Книга для учителя. М.: Просвещение, 1987. 190 с.
63. Шевченко Г. П. Взаимодействие искусств в эстетическом воспитании подростков. Киев : Знание, 1981. 48 с.
64. Василенко В. А. Проблема совершенствования урока в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 ; Киев. пед. ин-т им. А. М. Горького. К.: 1982. 193 с.
65. Максимов В. Г. Основы педагогического мастерства учителя : учеб. пособие. Чебоксары : Изд-во Чуваш. гос. ун-та, 1985. 52 с.
66. Львова Ю. Л. Творческая лаборатория учителя : Кн. для учителя. М.: Просвещение, 1992. 220 с.
67. Лазарев М. О. Основы педагогічної творчості : навч. посіб. для пед. інтів та системи підвищення кваліфікації вчителів. Суми : ВВП «Марія»-ЛТД, 1993. 144 с.
68. Дубова Л. Л., Дубова Г. Л. Режиссура шкільного уроку. Матеріали Всесоюзної науково-практичної конференції. Полтава, 1994. С. 209–211.
69. Мочан Т. М. Естетичне виховання учнівської молоді в полікультурному середовищі на Закарпатті (1919-1939 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2011. 243 с.
70. Загородня А. А. Особистість учителя у педагогічній спадщині І. О. Синиці : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01; ДВНЗ «Переясл.-Хмельн. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2012. 258 с.
71. Булгакова Т. М. Художньо-естетичне виховання учнів у загальноосвітніх закладах України у другій половині ХХ століття: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01; Мелітопольський держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Мелітополь, 2016. 223 с.
72. Рубан Л. М. Майстерність учителя в спадщині американського педагога-реформатора Джона Холта (1923-1985 рр.) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01; Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми, 2012. 228 с.
73. Курило В. М., Шепотько В. П. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес : історія, досвід, уроки : монографія. Київ : «Деміур», 2006. 432 с.

74. Лобода С. М. Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси ХХ: протистояння ідей : монографія. Луганськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. 504 с.

75. Антоненко М. Я. Проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського : монографія. Київ : Четверта хвиля, 2012. 224 с.

References:

1. Berezivska L. D. (2013). Derzhavna politika stosovno diferenciaciyi organizaciyi ta zmistu shkilnoyi osviti v Ukrayinskij Radyanskij Socialistichnij Respublici (kinec 30-h – 80-ti roki HH st.): istoriografiya ta dzherela doslidzhennya. [State policy regarding the differentiation of the organization and content of school education in the Ukrainian Soviet Socialist Republic (late 1930s - 1980s): historiography and research sources]. *Pedagogichnij diskurs – Pedagogical discourse*. (Vip. 15). (pp. 45–50). Hmelnickij : HGPA [in Ukrainian].
2. Berezivska L. D. (2009). Organizacijno-pedagogichni zasadi reformuvannya shkilnoyi osviti v Ukrayini u HH stolitti [Organizational and pedagogical principles of reforming school education in Ukraine in the 20th century]. *Doctor's thesis*. Kiyiv [in Ukrainian].
3. Berezivska L. D. (2008). *Reformuvannya shkilnoyi osviti v Ukrayini u HH stolitti [Reforming school education in Ukraine in the 20th century]*. Kiyiv : Bogdanova A. M. [in Ukrainian].
4. Gupan N. M. (2000). *Istoriografiya rozvitku istoriko-pedagogichnoyi nauki v Ukrayini [Historiography of the development of historical and pedagogical science in Ukraine]*. Kiyiv: Nac. ped. un-t imeni M. P. Dragomanova [in Ukrainian].
5. Gupan N. M. (2002). *Ukrayinska istoriografiya istoriyi pedagogiki [Ukrainian historiography of the history of pedagogy]*. Kiyiv: «A.P.N.» [in Ukrainian].
6. Petrenko O. B. (2001). Problema periodizaciyi rozvitku gendernih pidhodiv do vitchiznyanoyi osviti j viovannya u radyanskij period [The problem of periodization of the development of gender approaches to national education and upbringing in the Soviet period]. *Istorko-pedagogichnij almanah – Historical and pedagogical almanac*, 1, 16–20 [in Ukrainian].
7. Suhomlinska O. V. (2003). *Istorko-pedagogichnij proces: novi pidhodi do zagalnih problem [Historical-pedagogical process: new approaches to common problems]*. Kiyiv : A. P. N. [in Ukrainian].
8. Suhomlinska O. V. (2002). Periodizaciya pedagogichnoyi dumki v Ukrayini: kroki do novogo vimiru. Rozvitok pedagogichnoyi i psihologichnoyi nauk v Ukrayini 1992-2002 [Periodization of pedagogical thought in Ukraine: steps to a new dimension. Development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine 1992-2002]. (Ch. 1), (pp. 37–54). Harkiv : OVS [in Ukrainian].
9. Suhomlinska O. V. (2005). Refleksiyi pro genezu duhovnosti v konteksti viovannya: na shlyahu do sintezu paradigm [Reflections on the genesis of spirituality in the context of education: on the way to the synthesis of paradigms]. *Istorko-pedagogichnij almanah – Historical and pedagogical almanac*, 1, 5–29 [In Ukrainian].
10. Beh I. D. (2003). *Viovannya osobistosti [Personality education]*. Kiyiv : Libid [in Ukrainian].
11. Ershova A. P., Levanyshena T. V., Nikol B. G. (1982). *Teatralno-tvorcheskie metody raboty na uroke literatury kak sredstvo razvitiya zritelskoj i chitatelskoj kultury shkolnikov [Theatrical and creative methods of work in the literature lesson as a means of developing the audience and reading culture of schoolchildren]*. Moskva: MP SSSR [In Russian].
12. Zyazyun I. A., Sagach G. M. (1997). *Krasa pedagogichnoyi diyi [The beauty of pedagogical action]*. Kiyiv : Ukr.-fin. in-t menedzh. i biznesu [in Ukrainian].
13. Zyazyun I. A., Kramushenko L. V., Krivonos I. F. (1997). *Pedagogichna majsternist [Pedagogical skill]*. Kiyiv : Visha shk. [in Ukrainian].
14. Zyazyun I. A., Kramushenko L. V., Krivonos I. F. (2008). *Pedagogichna majsternist [Pedagogical skill]*. Kiyiv : SPD Bogdanova A. M. [in Ukrainian].

15. Dergach M. A. (2012). *Teatralne mistectvo yak zasib formuvannya osobistosti v istoriyi pedagogichnoyi dumki ta shkoli Ukrayini v HH stolitti* [Theatrical art as a means of personality formation in the history of pedagogical thought and schools of Ukraine in the 20th century]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Lugansk: Derzh. zakl. «Luganskij nac. un-t im. Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
16. Lavrinenko O. A. (2009). *Tendenciyi rozvitku idej pedagogichnoyi majsternosti vchitelya: teoriya i praktika (seredina XVI – kinec HH st.)* [Trends in the development of ideas of the teacher's pedagogical skills: theory and practice (mid-16th - late 20th centuries)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kiyiv: In-t ped. osviti i osviti doroslih APN Ukrayini [in Ukrainian].
17. Stanislavskij K.S. (1961). *Teatr i zhizn* [Theater and life]. (Vols. 1-8). Moskva: Iskusstvo [in Russian].
18. Butkevich A. (1909). *Vihovne znachennya dityachogo teatru* [The educational value of children's theater]. *Vihovannya i navchannya – Education and training*, 5, 146–158 [in Ukrainian].
19. Pinkevich A. P. (1920). *Pedagogika i nauka* [Pedagogy and science]. *Pedagogicheskaya mysl – Pedagogical thought*, 1-3, 9–11 [in Ukrainian].
20. Mirtov A. (1922). *Umenie govorit publichno : ocherk I* [The ability to speak in public: essay I]. *Prosvveshenie Donbassa – Enlightenment of Donbass*, 6-7, 41–55 [in Russian].
21. Rozenshtejn M. (1924). *Teatralne mistectvo v pedagogichnij praktici* [Theatrical art in pedagogical practice]. *Shlyah osviti – The way of education*, 1. – 12, 103–125 [in Ukrainian].
22. Kalinovich V. (1925). *Golos ukrayinskoyi ditini* [The voice of a Ukrainian child]. *Ukrayinska shkola – Ukrainian school*. Lviv, 709, 24–30 [in Ukrainian].
23. Yushishin I. (1927). *Pro shkilni samovryaduvannya* [About school self-government]. *Shlyah vihovannya i navchannya – The way of education and training*, 2, 1–8 [in Ukrainian].
24. Kumko F. (1932). *Sprava ukrayinskih shkil u Rumuniyi* [The case of Ukrainian schools in Romania]. *Derzhavno-tvorcha tribuna Bukovini (dod. do «Samostijnoyi dumki») - State-creative tribune of Bukovyna (addendum to "Independent opinion")*, 7–8, 1–2 [in Ukrainian].
25. Zhukovecka V. (1932). *Dityache mistectvo* [Children's art]. *Tovaristvo «Ridna shkola» - Society "Native School"*. Lviv, 301–306. [in Ukrainian].
26. Chepiga Ya. (1912). *Narodnij uchitel i nacionalni pitannya* [People's teacher and national issues]. *Svitlo. Lviv – Light. Lviv*, 1, 21–25 [in Ukrainian].
27. Chepiga Ya. (1914). *Uyava i mislennya ta tvorcha diyalnist ditini* [Imagination and thinking and creative activity of the child]. *Svitlo. Lviv – Light. Lviv*, 9, 15–21 [in Ukrainian].
28. Sharelman H. (1909). *Vozbuditelno obuchenie* [Exciting learning]. Sofiya : Knizh. Lesichnov, Shumen [in Russian].
29. Stecenko K. (1917). *Ukrayinska pisnya v narodnij shkoli : dopovid na z'yizdi vchiteliv narodnih shkil* [Ukrainian song in the folk school: report at the congress of teachers of folk schools]. Vinnicya : Nova druk., [in Ukrainian].
30. Mamontov Ya. A. (1914). *Problema esteticheskogo vospitaniya* [The problem of aesthetic education]. Moskva: tip. G. Lissnera i D. Sobko [in Russian].
31. Blonskij P. P. (1925). *Novye programmy GUSa i uchitel* [New GUS programs and teacher]. Moskva [in Russian].
32. *Formuvannya estetichnih smakiv* [Molding of aesthetic tastes] (1972). *Radyanska osvita – Soviet education*, 31 (2173), 4 [in Ukrainian].
33. Rozenshtejn M. (1930). *Teatralna robota v shkoli* [Theater work at school]. Harkiv : DVU [in Ukrainian].
34. Rollan R. (1932). *Narodnij teatr* [People's Theater]. *Sobranie sochinenij – Collected composed*. Leningrad: Kooperat. izd-vo «Vremya», (Vols. 12) [in Russian].
35. Mamontov Ya. (1922). *Estetizaciya lyudini. Suchasni problemi pedagogichnoyi tvorchosti* [Human aestheticization. Modern problems of pedagogical creativity]. (Ch. 1), (pp. 25–53). Harkiv : Derzh. vid-vo Ukrayini [in Ukrainian].

36. Mamontov Ya. A. (1922). *Suchasni problemi pedagogichnoyi tvorchosti [Modern problems of pedagogical creativity]*. Harkiv : Derzh. vid. Ukr. [in Ukrainian].
37. Shiller F. (1935). *Pisma ob esteticheskom vospitanii cheloveka. Stati po estetike [Letters on the aesthetic education of man. Articles on aesthetics]*. Moskva- leningrad: Akademiya [in Russian].
38. Chavdarov S. H. (1936). *Shkola Zahidnoyi Ukrayini pid gnitom polskoyi shlyahiti [School of Western Ukraine under the oppression of the Polish nobility]*. *Radyanska pedagogika – Soviet pedagogy*, 11-12, 31–34 [in Ukrainian].
39. Sevastyanov N. V. (1938). *Oshibki molodogo uchitelya pri vedenii uroka [Mistakes of a young teacher when conducting a lesson]*. *Sovetskaya pedagogika - Soviet pedagogy*, 8, 74–78 [in Russian].
40. Bugajko F. F., Bugajko T. F. (1939). *Z dosvidu vivchennya rannih tvoriv T. G. Shevchenka v 9 klasi [From the experience of studying the early works of T. G. Shevchenko in the 9th grade]*. *Komunistichna osvita – Communist education*, 2, 44–58 [in Ukrainian].
41. Nedzelskij E. (1941). *Ugro-russkij teatr [Ugro-Russian Theater]*. Uzhgorod : Unio [in Ukrainian].
42. Dudnik P. (1947). *Do pidsumkiv navchalnogo roku [To the results of the academic year]*. *Radyanska Ukrayina – Soviet Ukraine*, 145, 3 [in Ukrainian].
43. Makarenko A. S. (1954). *Metodika organizaciyi viovnoho procesu [Methods of organizing the educational process]*. (Vols. 1-7). Kiyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
44. Makarenko A. S. (1958). *Nekotorye vyvody iz moego pedagogicheskogo opyta [Some conclusions from my pedagogical experience]*. (Vols. 1-7). Moskva: APN RSFSR [in Russian].
45. Makarenko A. S. (1981). *Pedagogicheskaya poema [Pedagogical poem]*. Moskva: Pedagogika [in Russian].
46. Apraksina O. A. (1956). *Ocherki po istorii hudozhestvennogo vospitaniya v sovetskih shkolah [Essays on the history of art education in Soviet schools]*. Moskva: APN RSFSR [in Russian].
47. Lunacharskij A. V. (1958). *O narodnom obrazovanii. Stati i rechi za period 1917–1929 gg. Vstupit. statya I. Kairova [About national education. Articles and things for the period 1917–1929. will enter article by I. Kairov]*. Moskva: APN RSFSR [in Russian].
48. Lunacharskij A. V. (1963). *Literaturovedenie. Kritika. Estetika [Literary studies. Criticism. Aesthetics]*. (Vols. 1-8). Moskva: Hudozh. lit. [in Russian].
49. Lunacharskij A. V. (1966). *Osnovnye principy edinoj trudovoj shkoly : st. ot 16 okt. 1918 g. Revolyuciya – iskusstvo – deti [Basic principles of the unified labor school: Art. from Oct. 16 1918. Revolution - art – children]*. Moskva: Pedagogika [in Russian].
50. Lunacharskij A. (1976). *O vospitanii i obrazovanii [About upbringing and education]*. Moskva: Pedagogika [in Russian].
51. Blonskij P. (1961). *Izbrannye pedagogicheskie proizvedeniya [Selected pedagogical works]*. Moskva: APN RSFSR [in Russian].
52. Iz neopublikovannyh rabot S. T. Shackogo [From the unpublished works of S. T. Shatsky]. (1968). *Sovetskaya pedagogika – Soviet pedagogy*, 7, 110–113 [in Russian].
53. Kolesnichenko T. S. (1968). *Esteticheskoe vospitanie v pedagogicheskoy sisteme S. T. Shackogo [Aesthetic education in the pedagogical system of S. T. Shatsky]*. *Sovetskaya pedagogika – Soviet pedagogy*, 7, 100–109 [in Russian].
54. Vygotskij L. S. (1967). *Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozdaste [Imagination and creativity in children's reward]*. Moskva: Prosveshenie [in Russian].
55. Romenec V. A. (1965). *Fantaziya, piznannya, tvorchist [Imagination, cognition, creativity]*. Kiyiv : Nauk. Dumka [in Ukrainian].
56. Anan'ev B. G. (1968). *Chelovek kak predmet poznaniya [Man as an object of knowledge]*. Leningrad: Leningr. un-t [in Russian].

57. Kovalov A. G. (1970). *Psihologiya lichnosti [Personality psychology]*. Moskva: Prosveshenie [in Russian].
58. Suhomlinskij V. O. (1976). *Vibrani tvori [Selected works]*. (Vols. 1-5). Kiyiv: Rad. shk., [in Ukrainian].
59. Amonashvili Sh. A. (1983). *Zdravstvujte deti! [Hello children!]*. Moskva: Prosveshenie [in Russian].
60. Shatalov V. F. (1988). *Navchati vsih, navchati kozhnogo [Teach everyone, teach everyone]*. Kiyiv : Rad. shk. [in Ukrainian].
61. Savkova Z. V. (1975). *Kak sdelat golos scenicheskim [How to make a stage voice]*. Moskva : Iskusstvo [in Russian].
62. Kan-Kalik V. A. (1987). *Uchitelyu o pedagogicheskom obshenii [To the teacher about pedagogical communication]*. Moskva: Prosveshenie [in Russian].
63. Shevchenko G. P. (1981). *Vzaimodejstvie iskusstv v esteticheskom vospitanii podrostkov [The interaction of arts in the aesthetic education of teenagers]*. Kiev : Znanie [in Russian].
64. Vasilenko V. A. (1982). Problema sovershenstvovaniya uroka v pedagogicheskom nasledii V. A. Suhomlinskogo [The problem of perfecting the lesson in the pedagogical legacy of V. A. Sukhomlynskyi]. *Candidate's thesis*. Kiyiv: Kiev. ped. in-t im. A. M. Gorkogo [in Russian].
65. Maksimov V. G. (1985). *Osnovy pedagogicheskogo masterstva uchitelya [Basics of the teacher's pedagogical mastery]*. Cheboksary : Izd-vo Chuvash. gos. un-ta [in Russian].
66. Lvova Yu. L. (1992). *Tvorcheskaya laboratoriya uchitelya [Teacher's creative laboratory]*. Moskva: Prosveshenie [in Russian].
67. Lazaryev M. O. (1993). *Osnovi pedagogichnoyi tvorchosti [Basics of pedagogical creativity]*. Sumi : VVP «Mariya»-LTD [in Ukrainian].
68. Dubova L. L., Dubova G. L. (1994). Rezhisura shkilnogo uroku [Directing a school lesson]. *Materiali Vsesoyuznoyi nauково-praktichnoyi konferenciyi – Materials of the All-Union Scientific and Practical Conference*. (pp. 209-211). Poltava [in Ukrainian].
69. Mochan T. M. (2011). Estetichne vihovannya uchnivskoyi molodi v polikulturnomu seredovishi na Zakarpatti (1919-1939 rr.) [Aesthetic education of schoolchildren in a multicultural environment in Transcarpathia (1919-1939)]. *Candidate's thesis*. Ternopil: Ternop. nac. ped. un-t im. V. Gnatyuka [in Ukrainian].
70. Zagorodnya A. A. (2012). Osobistist uchitelya u pedagogichnij spadshini I. O. Sinici [The personality of the teacher in the pedagogical heritage of I.O. Sinytsia]. *Candidate's thesis*. Pereyaslav-Hmelnickij: DVNZ «Pereyasl.-Hmeln. derzh. ped. un-t im. Grigoriya Skovorodi» [in Ukrainian].
71. Bulgakova T. M. (2016). Hudozhno-estetichne vihovannya uchniv u zagalnoosvitnih zakladah Ukrayini u drugij polovini HH stolittya [Artistic and aesthetic education of students in general educational institutions of Ukraine in the second half of the 20th century]. *Candidate's thesis*. Melitopol: Melitopolskij derzh. ped. un-t im. Bogdana Hmelnickogo [in Ukrainian].
72. Ruban L. M. (2012). Majsternist uchitelya v spadshini amerikanskogo pedagoga-reformatora Dzhona Holta (1923-1985 rr.) [Mastery of the teacher in the legacy of the American teacher-reformer John Holt (1923-1985)]. *Candidate's thesis*. Sumi: Sumskij derzh. ped. un-t im. A. S. Makarenka [in Ukrainian].
73. Kurilo V. M., Shepotko V. P. (2006). *Osvita Ukrayini i nauково-tehnichnij ta socialnij progres : istoriya, dosvid, uroki [Education of Ukraine and scientific, technical and social progress: history, experience, lessons]*. Kiyiv : «Demiur» [in Ukrainian].
74. Loboda S. M. (2010). *Pedagogichna tvorchist uchitelya na shpaltah vitchiznyanoyi presi HH: protistoyannya idej [Pedagogical creativity of the teacher in the columns of the domestic press of the 20th century: confrontation of ideas]*. Lugansk : LNU im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
75. Antonec M. Ya. (2012). *Problemi diyalnosti vchitelya u pedagogichnij spadshini Vasilya Suhomlinskogo [Problems of the teacher's activity in the pedagogical legacy of Vasyl Sukhomlynskyi]*. Kiyiv : Chetverta hvilya [in Ukrainian].

